

Ivana Bajakić, doc. dr. sc.

Katedra za ekonomske znanosti, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Fran Kušeta

student Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Uloga Političke ekonomije u obrazovanju pravnika

UDK: 330.8:378.01
378:340.11

Sažetak

Cilj ovog rada je izraditi podlogu za što kvalitetniju raspravu o ulozi Političke ekonomije kao temeljne discipline u okviru teorijske ekonomije na fakultetima društvenih znanosti u Republici Hrvatskoj. Uži fokus ovog rada je uloga i značaj predmeta političke ekonomije u obrazovanju pravnika.

Rad je koncipiran u tri dijela, uvodno se daje pregled o dosadašnjoj praksi izučavanja ekonomskih disciplina, poglavito Političke ekonomije na Pravnom fakultetu u Zagrebu. U drugom dijelu, rad prati iznimnu akademsku raspravu na temu uloge ekonomije i ekonomske analize prava u obrazovanju pravnika, održanu u okviru konferencije vodećih američkih stručnjaka koja sadržava uvide u gore navedenu problematiku.

Na kraju članka, autori otvaraju nova pitanja i predlažu rješenja za pojedine aktualne teme iz političke ekonomije u obrazovanju budućih pravnika.

Cljučne riječi: visoko obrazovanje, politička ekonomija, pravni studij

1. Uvod

U suvremenim ekonomskim i političkim raspravama često se ističe stav da su znanost i kvalitetno obrazovanje važni čimbenici ekonomskog rasta i razvoja. Vlada Republike Hrvatske je svojoj Strategiji za razvoj, ključnom *policy* dokumentu prilikom pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, naglasila tu uzročnu posljedičnu vezu: „Konkurentnost i gospodarski rast ne postižu svoj društveni cilj ako ne osiguravaju veći broj kvalitetnih radnih mjesta. Istovremeno, postoji i povratna veza. Osobine tržišta rada, struktura i kvaliteta radne snage, kao i kvaliteta socijalnog dijaloga, utječu na stupanj konkurentnosti i gospodarski rast. Hrvatska prije svega mora postati zemlja zadovoljnih ljudi te je njezin glavni cilj rast i konkurentnost u okruženju socijalnoga dijaloga i rasta zaposlenosti.“¹

U dokumentu se nadalje navode ključni problemi visokog obrazovanja u Hrvatskoj: znatno manji udio visokoobrazovane radne snage od europskog prosjeka i slaba poveznica između rezultata obrazovanja, s jedne, te potreba, odnosno potražnje za radnom

¹ Vlada Republike Hrvatske, Strateški okvir za razvoj 2006.-2013., 2006. str. 18., dostupno elektronski na: <http://www.strategija.hr/hr/promidzba/publikacije/strateski-okvir-za-razvoj-2006-2013>

snagom. Nadalje, ističe se potreba za razvoj ključnih vještina poput: jezika, kompjuterske pismenosti, komunikacijskih vještina i matematike.² Problem je, dakle, u kvantiteti i kvaliteti visokog obrazovanja.

U skladu s tim postavkama, Vlada Republike Hrvatske 2014. godine razradila je „Strategiju obrazovanja, znanosti i tehnologije“. Svrha te sveobuhvatne strategije je definiranje ciljeva hrvatskog obrazovnog sustava u cjelini. Označavajući interdisciplinarnost kao jednu od najvećih kvaliteta visokog obrazovanja, Vlada navodi: „Visoko obrazovanje predstavlja važnu pokretačku snagu društvenih promjena. Stoga Strategija teži povećanju ukupne kvalitete visokog obrazovanja kako bi studenti stekli kompetencije za kreativan profesionalni rad, pozitivan utjecaj na društvo u cjelini, poticanje razvoja gospodarstva i za osobne potrebe.“³ Strategija navodi i pod-ciljeve kojima se želi povećati kvaliteta obrazovanja, poput unapređenja studijskih programa, kvalitetnije kadrovske strukture, jače integracija u svjetske i europske tokove i sl.⁴

U ovom članku razmatramo pitanje poboljšanja kvalitete visokog obrazovanja na mikrorazini, kroz analizu sadržaja i uloge Političke ekonomije kao znanstveno-nastavne discipline u okviru pravnog studija. Cilj ovog rada je izraditi podlogu za raspravu o ulozi ekonomskih predmeta na pravnim fakultetima u Hrvatskoj. Na početku se daje povijesni pregled izučavanja ekonomskih disciplina na Pravnom fakultetu u Zagrebu te trenutno stanje nastavnog programa. Opisuje se uloga i važnost Političke ekonomije za pravni studij, te prezentira rasprava o ulozi ekonomije u obrazovanju pravnika na američkim sveučilištima, kao i razvoj novih pravno-ekonomskih disciplina poput Ekonomske analize prava. Na kraju se otvaraju nova pitanja i izazovi vezani uz sadržaj i načine izvođenja nastave iz predmeta Politička ekonomija u okvirima bolonjskog procesa.

2. Izučavanja ekonomskih disciplina na Pravnom fakultetu u Zagrebu

2.1. Tradicija izučavanja ekonomskih disciplina na Pravnom fakultetu u Zagrebu

Pravni fakultet u Zagrebu od svog osnutka djeluje kao multidisciplinarni studij. Glavnu okosnicu pravnog studija uz temeljne pravne discipline čine tri znanstvena područja: povijesne, sociološke i ekonomske znanosti. Namjera multidisciplinarnog pristupa obrazovanju pravnika proizlazi iz širokog spektra zanimanja kojime se diplomirani pravnici bave u društvenim, gospodarskim i političkim krugovima.

Vranjican je u svom udžbeniku „Politička ekonomija“ iznio pregled povijesnog razvoja pravnog studija s aspekta izučavanja ekonomskih disciplina.⁵ Političko-kameralni studij, kao preteča Pravnog fakulteta u Zagrebu, osnovala je Marija Terezija u Varaždinu 1769. godine. Studij je bio standardiziran na razini cijele Monarhije, te se učio prema udžbeniku Josepha von Sonnenfelsa „Temeljna načela nauke o policiji, trgovini i financijama“⁶. Sadržavao je sljedeća područja: upravne znanosti, gospodarsku politiku i financijsku znanost. Nakon požara u Varaždinu i provedene školske reforme u Hrvatskoj, 1776. godine osnovan je Juridički fakultet u Zagrebu, u sklopu Kraljevske akademije znanosti. Sastojao se od četiri katedre: (i) Katedra kanonskog prava, (ii) Katedra prirodnog, međunarodnog

² Ibid., str. 10.-23.

³ Vlada Republike Hrvatske, Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije, 2014., str. 9., dostupno elektronski: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Materijali%20za%20istaknuto/2014/Strategija%20obrazovanja%20znastnosti%20i%20tehnologije//Strategija%20OZT%20-%20sa%20C5%BEetak.pdf>

⁴ Ibid.

⁵ S. VRANJICAN, Politička ekonomija, 2009., str. 1.-4.

⁶ U originalu „*Grundsätze der Polizei, Handlung und Finanzwissenschaft*“, u *ibid.*, str. 1.

i općeg javnog prava, (iii) Katedra građanskog prava, te (iv) Katedra policije, kameralnih i ekonomskih nauka.

Ekonomska misao se prema Sonnenfelsu predavala kao kameralistička doktrina, dok se s novim udžbenikom Johannes Henfnera „Uvod u nacionalnu ili političku ekonomiju“, tiskanog 1831. godine u Zagrebu, mijenja i pravac predavanja ekonomske misli prema klasičnoj liberalnoj školi Adama Smitha. „Raspoloživa povijesna građa daje dostatnu osnovu za zaključak da su studenti Juridičkog fakulteta Kraljevske akademije znanosti u prvom razdoblju njegovog djelovanja (1776-1850) stjecali vrlo temeljitu i za to razdoblje suvremenu izobrazbu iz ekonomskih disciplina koje bi po suvremenoj nomenklaturi obuhvaćale političku ekonomiju, ekonomsku politiku i financije. Razdoblje u kojem djeluje Johannes Henfner osebujno je po činjenici da se zagrebačkim studentima prava predaje u skladu sa suvremenim dostignućima ekonomske znanosti u Zapadnoj Europi, što nije karakteristično za ostala učilišta Austro-Ugarske monarhije u kojima dominira kameralistički nauk, dakle zakašnjela varijanta merkantilističkih nazora.“⁷

U periodu od 1850.-1974. godine studiranje ekonomskih disciplina uključuje: financijsku znanost i zakonslovlje, nacionalnu ekonomiju i političke znanosti, a kasnije su uvedeni i drugi ekonomski predmeti: uprava poljodjelstva i narodnog gospodarstva, bankarstvo, gospodarske krize, utjecaj filozofije na narodnoekonomsku nauku i dr. (vidi Tablicu br. 1.)

Tablica 1. Izučavanje ekonomskih disciplina na Pravnom fakultetu u Zagrebu, 1885.-1936.

dr. Blaž Lorković 1839-1892	
1885/86.	Agrarna politika Povijest političke ekonomije: <i>Nauka o državnoj vjeresiji</i> <i>Nauka o dijeljenju dobara i trošnja</i> <i>Financije općine</i>
dr. Juraj Vrbanić 1887-1905	Narodno gospodarstvo i uprava narodnog gospodarstva
1887/88.	Uprava poljodjelstva
1888-	Povijest političke ekonomije od Adama Smitha do najnovijeg doba
1897/98.	Počela nauke narodnog gospodarstva; Počela nauke o novcu i vjeresiji
dr. Nikola Tomašić 1892-1903	Uprava narodnog gospodarstva; O javnoj vjeresiji
dr. Vjekoslav Köröskényi 1897-1909	Praktična narodna ekonomija
dr. Julije Rorauer 1906-1912	
1905/06	Povijest literature nacionalne ekonomije
1906/07	O bankama
1907/08	Gospodarske krize
1909/10	Utjecaj filozofije na narodnoekonomsku nauku
dr. Branislav Dimitrijević 1912-1936	
1936	Poljoprivredna politika

Izvor: S. Vranjican, O nastavniciima koji su predavali predmet Politička ekonomija, portal Katedre za ekonomske znanosti, dostupno na web mjestu: <http://www.pravo.unizg.hr/PE/onkp>.

⁷ Ibid., str. 3.-4.

2.2. Izučavanje ekonomskih disciplina na Pravnom fakultetu u Zagrebu u okviru aktualnog Nastavnog plana

U okviru aktualnog Nastavnog plana za pravni studij⁸ sadržana su četiri obvezna ekonomska ili pravno-ekonomska predmeta:

1. Politička ekonomija, na prvoj godini studija,
2. Ekonomska politika, na drugoj godini studija,
3. Financijsko pravo i financijska znanost, na trećoj godini studija,
4. Trgovačko pravo, na četvrtoj godini studija.

Gore navedeni predmeti sadržavaju i pripadajuće seminare, prilagođeni su bolonjskom sustavu obrazovanja, te su jednosemestralni i donose 8 ECTS bodova. Oni čine skorom 14% ukupne nastavne materije za prve četiri godine studija, a u izbornim predmetima zastupljenost ekonomskih i pravno-ekonomskih predmeta iznosi oko 17%. Temeljna literatura za ekonomske predmete na prve dvije godine Pravnog fakulteta u Zagrebu, tj. za Političku ekonomiju i Ekonomsku politiku su sljedeće knjige: 1. Stjenko Vranjican: POLITIČKA EKONOMIJA (Pravni fakultet Zagreb, 2009), i udžbenik Paul. A. Samuelson i W. D. Nordhaus EKONOMIJA, 19. izdanje (Mate, Zagreb, 2011). Pored toga koristi se i zbornik članaka, dokumenata i analiza kojeg su priredili prof. dr. sc. Uroš Dujšin i doc. dr. sc. Mladen Vedriš i koji je objavljen pod nazivom IDEJE O EKONOMSKOJ POLITICI/ EKONOMSKA POLITIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ (Pravni fakultet Zagreb, 2006.).

Okvirni sadržaj Političke ekonomije kao nastavne discipline, predstavljen je u Tablici br. 2., a okvirni sadržaj predmeta Ekonomska politika u tablici br. 3. Iz sadržaja predmeta razvidno je da studenti prve godine pravnog studija uče najprije kratku povijest ekonomske misli, a zatim osnovne pojmove i zakonitosti u ekonomskoj reprodukciji društva, tj. u proizvodnje, raspodjeli, razmjeni i potrošnji materijalnih dobara i usluga, dok na drugoj godini nadograđuju postojeća znanja sa teorijama ekonomske politike, zatim znanjima o međunarodnim ekonomskim sustavima i procesima, te znanjima o ekonomskom sustavu i ekonomskoj politici RH u europskim i globalnim okvirima.

Tablica 2. Okvirni sadržaj predmeta Politička ekonomija

Br.	Sadržaj nastavnih jedinica
1.	Porijeklo naziva i predmet političke ekonomije
2.	Pregled povijesti ekonomske misli
3.	Ekonomski proces, njegove faze i interakcije
4.	Proizvodnja, faktori proizvodnje i njihovo kombiniranje, opća teorija proizvodnje i proizvodna funkcija
5.	Ljudski faktor, uloga, tranzicija stanovništva, ljudski kapital
6.	Tehnički napredak, uloga, razine znanstvenoistraživačkog rada, faze stvaranja tehničkog napretka, monopolizacija i transfer znanja, tehnološki potencijal, tehnološka ovisnost

⁸ Pravni fakultet u Zagrebu, Izvedbeni plan integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog Pravnog studija za akademsku godinu 2014/15., 2014., dostupno elektronski na: https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Izvedbeni_plan_preddiplomski_i_diplomski_pravni_studij_-_akad._god._2014_2015.pdf

7.	Poduzetništvo i upravljanje, razvoj teorije poduzetništva, poduzetnički rizik, pseudopoduzetništvo, uspješno poduzetništvo, upravljanje (management) i njegove funkcije
8.	Organizacija i djelovanje poduzeća, vrste poduzeća, funkcionalna struktura, utjecaj procesa globalizacije, životni vijek i prilagodba poduzeća
9.	Elementi teorije troškova, problem nedjeljivosti činilaca, vrste troškova, načelo minimalizacije troškova, integralno obračunavanje troškova, ekonomija i diseconomija razmjera
10.	Mjerenje rezultata privređivanja, analitička vrijednost makroekonomskih agregata i njihove specifičnosti, metode mjerenja, međuvremenske i međunarodne usporedbe
11.	Reprodukcija kapitala i reprodukcija društvenih odnosa, umanjena, jednostavna i proširena reprodukcija, teorija reprodukcije, input-output analiza, ekonometrijski modeli; Raspodjela, uloga države, mehanizmi raspodjele, poduzetnička dobit, profit, kamata, renta, najamnina
12.	Razmjena, tržište i njegove funkcije, ponuda, potražnja, elastičnost, struktura tržišta, tipovi tržišta, granice efikasnosti tržišta, razmjena, novac i njegove funkcije, kreditno-monetarna politika
13.	Potrošnja, oblici, struktura, investicije, uloga države
14.	Ekonomski razvoj, činitelji uspješnog razvoje, zapreke ekonomskog razvoja, tranzicijska gospodarstva i razvoj

Izvor: Portal Katedre za ekonomske znanosti Pravnog fakulteta u Zagrebu, Nastavni program.

Tablica 3. Okvirni sadržaj predmeta Ekonomska politika

Br.	Sadržaj nastavnih jedinica (skraćeni)
1.	Temeljne definicije i odrednice ekonomske politike
2.	Doktrine ekonomske politike
3.	Počela ekonomije; Tržište i država u modernoj ekonomiji; Osnovni elementi ponude i potražnje
4.	Nesavršena konkurencija i monopol; Kako tržišta određuju dohotke; Tržište rada
5.	Zemlja i kapital; Tržišta i ekonomska učinkovitost; Komparativna prednost i protekcionizam; Državno oporezivanje i rashodi
6.	Promicanje učinkovitijih tržišta; Zaštita okoliša; Učinkovitost prema jednakosti: veliki kompromis
7.	Pregled makroekonomije; Mjerenje gospodarske aktivnosti, Proces ekonomskog rasta
8.	Izazov ekonomskog razvoja; Devizni tečajevi i međunarodni financijski sustav
9.	Makroekonomija otvorenog gospodarstva; Ekonomske politike za rast i stabilnost
10.	Ekonomska politika RH u regionalnom i globalnom okruženju

Izvor: Portal Katedre za ekonomske znanosti Pravnog fakulteta Zagreb, Nastavni plan.

U završnom, devetom semestru pravnog studija zastupljeni su sljedeći izborni predmeti ekonomske tematike i to iz⁹:

1. Trgovačkopravnog modula:
  - a. Bankarsko pravo,
  - b. Pravo industrijskog vlasništva,

⁹ Ibid.

- c. Pravo osiguranja,
  - d. Pravo konkurencije,
  - e. Insolventijsko pravo,
  - f. Rješavanje sporova arbitražom i mirenjem;
2. Međunarodnog modula:
- a. Međunarodni ekonomski odnosi,
3. Modul: Pravo Europske Unije:
- a. Pravo konkurencije
4. Izborni predmeti:
- a. Ekonomska uspješnost i institucije,
  - b. Politička ekonomija – globalna perspektiva,
  - c. Gospodarsko kazneno pravo,
  - d. Hipotekarno osiguranje – povijesni aspekt,
  - e. Imovinsko porezno pravo,
  - f. Javno financijsko pravo Europske Unije,
  - g. Međunarodno financijsko pravo,
  - h. Međunarodno trgovačko pravo,
  - i. Poduzetništvo i menadžment,
  - j. Zaštita potrošača.

Izborni predmeti prema bolonjskom sustavu vrednovanja donose 4 ECTS bodova i jednosemestralni su. Uz navedene izborne predmete ekonomske tematike, nalaze se još poneki predmeti koji također dodiruju ekonomske teme u svom sadržaju (e.g. EU i WTO u komparativnoj perspektivi, Pravo unutarnjeg tržišta EU). U sklopu bolonjskog procesa razvijanja međunarodne suradnje i studentske mobilnosti, organizirana je i nastava na engleskom jeziku iz sljedećih predmeta pravno-ekonomske tematike: *Political Economy – Global Perspective, Economy and Institutions of EU, Economic policy, Competition Law, Consumer Protection, International Business Law*.

Gore navedenih više od dvadeset predmeta ekonomskih i pravno-ekonomskih predmeta već samo po sebi govori u prilog povezanosti tih društvenih disciplina, te jasno prikazuje strategiju i namjeru Pravnog fakulteta u Zagrebu da svojim studentima omogući široku naobrazbu prvenstveno zbog univerzalne primjenjivosti pravničkog zanimanja u svim sferama društveno-političkog života.

3. Kratki pregled pogleda na politiku ekonomiju s obzirom na premet izučavanja

Sintagmu ‘politička ekonomija’ prvi put je upotrijebio Antoine de Montchrestien 1615. godine u svom djelu „Rasprava o političkoj ekonomiji“, iako postoje tvrdnje da se taj termin koristio i ranije.¹⁰ U Ekonomskom leksikonu politička ekonomija je definirana kao „područje ekonomskih znanosti koje proučava i objašnjava načela, uvjete, oblike i zakone ekonomskog života i razvoja društva kroz različita povijesna razdoblja... Ona promatra stvari i procese ekonomskog života kao izraz odnosa među ljudima. Ti se odnosi mijenjaju usporedno s povijesnim razvojem znanosti i proizvodnih snaga, stoga je politička ekonomija i povijesno uvjetovana znanost.“¹¹

¹⁰ E.g. Mayerne-Turguet 1611. godine u djelu „La Monarchie Aristodémocratique“, u VRANJICAN, S. (2009). Politička ekonomija, str. 9.

¹¹ Vidi: Ekonomski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2011), Zagreb, str. 678.

Vranjican daje pregled razvoja i različitih sagledavanja pojma politička ekonomija: William Petty koristi ga za prikazivanje ekonomije Irske, Francois Quesnay kao znanost o ekonomskoj organizaciji u koju uključuje područje bogatstva, njegovo obnavljanje i raspodjelu, dok Victor de Riquetti Mirabeau obuhvaća i rasprave o poljoprivrednoj i javnoj administraciji, te rasprave o prirodi bogatstva i njegovom pribavljanju. Adam Smith tvrdi „ako se politička ekonomija posmatra kao grana nauke državnika ili zakonodavca, ona sebi postavlja dva različita cilja: prvo, pribaviti izdržavanje ili obilan dohodak narodu, ili bolje: omogućiti narodu da sebi pribavi obilan dohodak ili izdržavanje; drugo, snabdjeti državu ili zajednicu dohotkom dovoljnim za javne službe. Ona nastoji obogatiti i narod i vladara.“

James Steuart utvrđuje zadaće političke ekonomije: pribavljanje kontinuiranih izvora za život stanovnika i zadovoljenje potreba društva u cjelini, zapošljavanje i otklanjanje eventualnih neizvjesnosti.¹² Prema Johannesu Henfneru, „bliži“ cilj političke ekonomije jest „mudra pribava odnosno proizvodnja, očuvanje, uvećanje i upotreba, odnosno potrošnja materijalnih blaga cjelokupne nacije, kao sredstvo za postizanje i unaprijeđivanje fizičkog i moralnog blagostanja ljudi koji žive u državnoj zajednici“, a krajnji cilj je „blagostanje odnosno zajednička dobrobit nacije, ukoliko ova može uz pripomoć materijalnih resursa i blaga, pod auspicijama i ravnanjem najviše državne vlasti biti postignuta“.¹³

Alfred Marshall izjednačava termin politička ekonomija i ekonomika i definira: „Politička ekonomija ili ekonomika je studij o ljudskoj vrsti u svakodnevnom privređivanju za život; ona ispituje onaj dio pojedinačne i društvene aktivnosti koji je najtješnje povezan s postignućima i upotrebom materijalnih dobara blagostanja“.¹⁴ Ovakvo izjednačavanje političke ekonomije i ekonomike, koje je započeo A. Marshall, a poslije njega nastavili L. Robbins i drugi predstavnici neoklasične škole, sve do P. A. Samuelsona, je, prema nekim autorima, (Adolf Dragičević, Đuro Š. Medić i drugi) pogrešno i neprihvatljivo, jer se Politička ekonomija i Ekonomika, s obzirom na pristup i predmet istraživanja, dvije različite znanosti.

Adolf Dragičević razgraničiva pojmove i po njemu se ekonomika fokusira na efikasno upravljanje ograničenim resursima, dok je politička ekonomija „znanost o uvjetima, oblicima i zakonima nastajanja povijesno određenih načina proizvodnje ekonomskog života i odnosa proizvodnje i komuniciranja u koje stupaju društvene klase i kaste i njihovi staleži i slojevi kad u privrednim procesima pribavljaju sredstva za održavanje i obnavljanje svoje materijalne egzistencije“.¹⁵

Đuro Medić ističe da trebamo razlikovati normativni i politekonomske pristup iz kojih nastaje Politička ekonomija, s jedne, te ekonomistički pristup iz kojeg nastaje Ekonomika, s druge strane. On naglašava da je Politi

ka ekonomija prva i najstarija ekonomska i politološka disciplina (koja nastaje sredinom XVIII. stoljeća u klasičnoj liberalnoj školi, te da je ona, s obzirom na pristupe i predmet istraživanja, bitno različita i mnogo šira od Ekonomike, koja nastaje tek koncem XIX. stoljeća i u XX. stoljeću). Politička ekonomija proučava međusobni utjecaj politike na ekonomiju, s jedne, te ekonomije na politiku kao vještinu upravljanja državom i društvom, s druge strane. Politička ekonomija koristi povijesni pristup (tj. priču o tome kako je predmet istraživanja, izgledao u daljnjoj ili bližjoj povijesti), pozitivni pristup (priču o tome kako on izgleda sada i normativni pristup, tj. priču o tome kako premet istraživanja (inflacija, proizvodnja, zaposlenost, itd.) može i treba biti u bližjoj ili daljnjoj budućnosti, s obzirom na proklamirane i/ili izabrane rang liste vrednota i vizija boljeg društva. Politička ekonomija, dakle, sadrži moralne i vrijednosne sudove (ocjene), tj. stavove da li je neko stanje proizvodnje

¹² N. 9, str. 10.

¹³ J. HENFNER, Uvod u političku ili nacionalnu ekonomiju, 1995., str. 36.-37.

¹⁴ A. MARSHALL, „*Principles of Economics*“, 1890. u S. Vranjican, Politička ekonomija, 2009., str. 12.

¹⁵ A. DRAGIČEVIĆ; D. DRAGIČEVIĆ, Leksikon ekonomije i informatike, 1999., str. 501., u ibid.

ili društvenih odnosa dobro ili loše, te tko i što treba učiniti da se ono promijeni u nekom pravcu i cilju. Ekonomika, naprotiv, izučava alokaciju rijetkih resursa, koji imaju alternativnu upotrebu, radi proizvodnje i raspodjele materijalnih dobara unutar postojećeg kapitalističkog sustava, bez analize vrednota i ciljeva, tj. bez moralnih i političkih ocjena. Kada o ekonomskim pojavama (kao što su inflacija, nezaposlenost, itd.) počnemo iznositi moralne ili političke ocjene, tj. stavove da li su one dobre ili loše, za koga dobre, a za koga loše, itd.) tada od pozitivističkog pristupa prelazimo na politekonomske pristup. Ekonomika se, prema Robbinsu, bavi samo ljudskim ponašanjem u situaciji koje karakterizira: postojanje više ciljeva koji su različiti po važnosti i mogu se poredati po prioritetima, zatim činjenica da postoje ograničena sredstva koja se mogu koristiti alternativno, tj. za ostvarivanje različitih ciljeva.¹⁶

Imajući u vidu mogućnosti kreiranja uvodnog ekonomsko-teorijskog kolegija na fakultetima društvenih znanosti, Medić razlikuje i opisuje tri pristupa: (i) normativni i politekonomske pristup iz kojeg nastaje Politička ekonomija, (ii) pozitivni i ekonomistički pristup iz kojeg nastaje Ekonomika, te (iii) kombinaciju političke ekonomije i ekonomike. Prema Mediću, prvi pristup analizira veze i odnose između politike i ekonomije, drugi pristup nastoji dati stvarni prikaz stanja u ekonomiji, lišen moralnih i političkih stavova, dok je treći predstavlja sjedinjenje političke ekonomije i ekonomike.¹⁷ Medić piše i o drugoj dimenziji političke ekonomije kao vještine upravljanja ekonomijom u političkoj/državnoj zajednici i upozorava na važnost takve izobrazbe za političare, državnike i zakonodavce, naročito u vrijeme političkih i ekonomskih kriza. „Riječ je o vještini pribavljanja dohodaka i materijalnih dobara i usluga za narod i/ili za vladare, zatim o vještini kreiranja i održavanja oblika vladanja u političkim/državnim zajednicama, o vještini upravljanja privrednim sistemom i ekonomskim procesom itd. Takve vještine postaju važne naročito u vrijeme političkih i ekonomskih kriza. U zemljama i povijesnim situacijama u kojima politička ekonomija nije afirmirana, nije društveno priznata niti kao znanost niti kao vještina ostvarivanja općeg društvenog interesa, njezinu ulogu preuzima i obavlja ideokracija kao tamna strana politike, koja ostvaruje parcijalne, a ne općedruštvene interese.“¹⁸

Dag Strpić je tijekom više desetljeća istraživao i objavio brojne radove na temu političke ekonomije i njenog ispreplitanja kroz bliska polja društvenih znanosti.¹⁹ U sveobuhvatnom pogledu političke ekonomije u znanstvenim istraživanjima i literaturi, Strpić na temelju iscrpnih istraživanja daje pregled razvoja predmeta političke ekonomije u smjerovima kao:²⁰

1. Jedna od konstitutivnih politologijskih regionalnih teorija,
2. Kompleksna teorija razvoja i promjene, te izvođenja strategijskih scenarija iniciranja, reguliranja i realiziranja posebnih trendova,
3. Ekonomska analiza politike, njezinih institucija i procesa – i obrnuto, kao politička analiza privrednih institucija i procesa,
4. Kompleksna analiza javnih/državnih politika i njihove harmonizacije, osobito u svezi s teorijom ekonomske politike i posebnim sektorskim političkim ekonomijama,

¹⁶ S. POLOVINA; Đ. MEDIĆ, *Osnove ekonomije*, 2001., str. 58.

¹⁷ Đ. MEDIĆ, *Uvod u studij političke ekonomije*, u Đ. Medić; Đ. Radošević, *Politička ekonomija post-tranzicijskih zemalja*, Zbirka radova, 2001., str. 11.-12.

¹⁸ Đ. MEDIĆ, *Prilog reafirmaciji političke ekonomije: Razmišljanja uz knjigu Daga Stipića „Karl Marx i politička ekonomija Moderne*, 47(4) *Politička misao*, 2001., str. 177.-178.

¹⁹ Vidi e.g. D. STRPIĆ, *Politička ekonomija kao znanost među društvima i političkim znanostima te kao disciplina/grana integralne političke znanosti, koja najbolje razumije kompleksnu promjenu*, 1998., *Politička ekonomija na sveučilištima u svijetu*, 2001., „Karl Marx i politička ekonomija Moderne“, 2010., itd., obrađeno u S., VRANJICAN (2009). *Politička ekonomija*, Sveučilišna tiskara, Zagreb., str. 11.-13., Đ., MEDIĆ (2010) „Prilog reafirmaciji političke ekonomije: Razmišljanja uz knjigu Daga Stipića „Karl Marx i politička ekonomija Moderne“, 47(4) *Politička misao*, str. 163.-182.

²⁰ Preuzeto iz: D. STRPIĆ, *Politička ekonomija – ekonomija – politologija*, 37(1) *Politička misao*, 2001., str. 64.-81.

5. Analiza povezanosti države i privrede u tzv. političko-ekonomskoj zajednici,
6. Analiza političko-ekonomske povijesti,
7. Političko-ekonomska analiza društva, te
8. Globalna politička ekonomija.

Područje političke ekonomije na studiju političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu obuhvaćeno je u sljedećim predmetima: 1. Politička ekonomija, 2. Teorija ekonomske politike, 3. Gospodarska politika Hrvatske, 4. Međunarodni ekonomski odnosi, 5. Javne financije, 6. Poredak, promjena i politika razvoja, te 7. Posebne javne politike.²¹

Umjesto zaključka, možemo citirati Schumpetera kako je „... politička ekonomija značila različite stvari u različitim autora“²², uputiti zainteresirane čitatelje na daljnje i dublje istraživanje radova gore navedenih autora, te se složiti sa Vranjicanijevom konstatacijom kako jedinstvena, općeprihvaćena definicija političke ekonomije za sada još nije usuglašena. Ipak, bez obzira na razlike u definiciji premeta istraživanja, Politička ekonomija je, kao temeljna i uvodna ekonomsko-teorijska disciplina je sasvim jasno određena i razgraničena od ostalih ekonomskih disciplina koje iz nje izvire ili je koriste kao osnovu za kasnija i detaljnija istraživanja. Svim definicijama je zajedničko to da politička ekonomija kao znanstvena disciplina izučava proizvodnju, raspodjelu, razmjenu i potrošnju materijalnih dobara, istražujući zakonitosti u tim procesima te međusobne utjecaje politike na ekonomiju i ekonomskih procesa na politiku kao vještinu upravljanja državom i društvom.

5. Uloga Političke ekonomije u obrazovanju pravnika

5.1. Uloga i važnost Političke ekonomije u obrazovanju pravnika

Dugogodišnji predstojnik Katedre za političku ekonomiju Pravnog fakulteta u Zagrebu, profesor Stjenko Vranjican, u uvodu svog udžbenika, koji je obvezna literatura studentima prve godine pravnog studija u Zagrebu, ali i na drugim pravnim fakultetima u Hrvatskoj (e.g. Pravnom fakultetu u Rijeci i Osijeku), ukazuje da je odgovor na pitanje o ulozi i važnosti predmeta Politička ekonomija, dan još prije sto osamdeset godina od strane Johannesa Henfnera, jednog od prvih profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu: „Ako se naime dobrobit nacije shvati kao nesmetani napredak ka potpunijem dostignuću cilja državne zajednice, a sreća ljudskog roda kao blagostanje nacija od kojih se on sastoji; što se uopće za ovaj cilj može smatrati prikladnijim te podesnijim i pogodnim sredstvom od one znanosti koja istražuje prva počela blagostanja nacije (materijalne potencijale i bogatstva), uvjete, uzroke i izvore; zasniva fizičku bazu temeljnih snaga države na kojima vanjska i unutarnja sigurnost, i to kako javna, tako i privatnih građana na kojima religija, umijeća, znanosti, napućenosti, privređivanje, kultura, itd. nacija – počivaju na bitnom uvjetu; svake ljudske djelatnosti, u njezinom trajnom stremljenju ka većem bogatstvu i blagostanju otkriva, uređuje, stavlja u pokret i svojim uzvišenim rasuđivanjem usmjerava tako reći najskrovitije recepte; napokon predlaže takva načela koja bi pojedincima, baš kao i cijelim nacijama, pokazala najpouzdaniji te ujedno i najlakši put k izobilju, a posredstvom njega k svakom mogućem savršenstvu, slavi, vrlini, te njoj odgovarajućoj sreći“.²³

Vranjican ističe posebnost pravničkog zvanja kao „najzastupljenije profesije s gotovo univerzalnom upotrebljivošću“. Nadalje, naglašava da se studenti već na prvoj godini susreću s ekonomskim terminima unutar pravnih predmeta, primjerice Rimskog prava: institut

²¹ Ibid., str. 73.

²² J.A. SCHUMPETER, Povijest ekonomske analize, 1975., str. 18., u S. VRANJICAN, Politička ekonomija, 2009., str. 11.

²³ J. HENFNER, Uvod u političku ili nacionalnu ekonomiju, Zagreb, 1995., str. 86.-87., u S. VRANJICAN, Politička ekonomija, Zagreb, 2009., str. 3.

posjeda, vlasništvo, zajam, kamata, ugovorna kazna, kupoprodaja, najam, hipoteka i dr. Sagledavanje pravnih tema kroz njenu teoriju i praksu nas iznova vraća na Henfnerov „Uvod u političku ili nacionalnu ekonomiju“: „Velika, naime, obveza kojoj svi oni podliježu, obveza čestitog pravorijeka i dijeljenja pravde građanima, bez ispravnog znanja o političkoj ekonomiji ispada veoma teška, ako ne upravo nemoguća, u više slučajeva u kojima naime, ne samo da valja čestito upoznati među pučkim slojevima građana nastale sporove oko nadnice za rad, tekućih dugova, ispunjavanja ugovora, kamata i druge oko tako zvanog mogeg i tvojeg, već i, zbog nerijetkog uplitanja različitih sveza koje treba upoznati iz prirode svake pojedine grane privređivanja, teške i veoma zapletene parnice i raspre, među različitim razredima špekulanata, mjenjača, trgovaca, tvorničara, obrtnika i rukotvoraca, ne drukčije, no iz načela političke ekonomije, te ih pravdi i jednakosti sukladno riješiti“.²⁴

U pogledu prilagodbe pravnog studija bolonjskoj reformi visokoškolskog obrazovanja, Hrvatska ima niz implementacijskih poteškoća. U skladu sa dinamičnim globalnim promjenama skokovitog rasta znanja, visoko obrazovni sustav je doživio izmjene od općeg prema usko specijaliziranim područjima, pa se tako u svim područjima javlja pitanje kako održati ravnotežu između multidisciplinarnosti i usko profilirane specijalnosti. Franjo Štibler poziva na oprez u upravljanju promjenama: „Pregled nastavnih planova pravnih studija fakulteta iz više od dvadeset država relevantnih područja svijeta (EU, kontinentalni i anglosaksonski, istočna Europa uključujući države na području ex Jugoslavije) pokazuje da je osnovni ekonomski predmet (Politička ekonomija – S.V.) prisutan kao obavezan sadržaj svugdje, a nadograđuje se s posebnim ekonomskim predmetima (financijske prirode) te izbornim predmetima pravno-ekonomske prirode. S uvođenjem tržišnog sustava kapitalizma povećan je značaj ekonomije u životu ljudi, pa zato također u pravosuđu i upravi, gdje se zapošljavaju pravnici. Zanimarivanje te činjenice jedan je od osnovnih razloga nedjelotvornosti državne uprave i pravosuđa kao najslabijih točaka preoblikovanja novih članica EU a također i Slovenije. Takve su ocjene stranih stručnjaka.“²⁵ Medić promatra ulogu i važnost Političke ekonomije u uvjetima aktualne globalne financijske krize: „U kriznim vremenima politička ekonomija može i treba biti idejna i znanstvena osnova, odnosno “vodič” u izboru i kreiranju privrednog sistema, u izboru i kreiranju makroekonomskog antikriznog menadžmenta, u izboru i kreiranju javnih politika pomoću kojih vlada ostvaruje proklamirane političke i ekonomske ciljeve, pazeći pritom da ne padne na razinu ideokracije. Radi se o pokušajima scijentizacije politike i suradnje znanosti sa svijetlom stranom politike kao vještine. U sadašnjoj ekonomskoj i političkoj krizi u Hrvatskoj politička ekonomija nema takvu ulogu. Ona je, naprotiv, na rijetkim ekonomskim fakultetima na kojima je u vrijeme tzv. tranzicije i uspona neoliberalizma i njegova „Economics“ opstala kao znanstveno-nastavna disciplina potisnuta na margine nastavnog plana i stavljena u položaj izbornog kolegija. Krićka analiza politekonomskih načela, koncepcija, teorija i politika te brže razdvajanje političke ekonomije kao znanstvene discipline od mitologije i ideokracije pritom su neophodni uvjeti njezine reafirmacije na akademskoj i političkoj sceni.“²⁶

Aktualna svjetska financijska i gospodarska kriza u prvi plan stavlja temu političke ekonomije kao okvir u kojem se pronalaze uzroci i rješenja, te sagledavaju ostala društveno-politička pitanja. Stoga je predmet Politička ekonomija u današnjim prilikama iznimno aktualan i bitan predmet na fakultetima društvenih znanosti, a multidisciplinarnost pravnog studija jedini ispravni i logični put stjecanja naobrazbe za buduće odvjetnike, suce, državne službenike i dužnosnike, premijere, predsjednike, itd.

²⁴ Ibid., str. 6.

²⁵ Referat Franje Štiblera „O ulozi općih predmeta u studiju prava s posebnim osvrtom na ekonomiju, prezentiranom na Trećem susretu pravnih fakulteta Sveučilišta u Grazu, Ljubljani, Mariboru, Rijeci, Sarajevu, Skopju, Trstu i Zagrebu, održanom 27.-29. svibnja 2004. u Rbnom pri Bledu, u *ibid.*, str. 7.

²⁶ Đ. MEDIĆ, Prilog reafirmaciji političke ekonomije: Razmišljanja uz knjigu Daga Stipića „Karl Marx i politička ekonomija Moderne“, 47(4) Politička misao, 2010., str. 178.

5.2. Rasprava o ulozi ekonomije u obrazovanju pravnika na američkim sveučilištima

U nastavku rada slijedi prikaz rasprave i zaključaka dvodnevne konferencije na temu „Značaj i uloga ekonomije u obrazovanju pravnika“, održane u listopadu 1982. godine u Denveru, SAD. Svoje radove je na poziv izložilo osam eminentnih američkih stručnjaka uz trinaest pratećih komentara. Rasprava se uvelike oslanja na pokret „prava i ekonomije“, ulogu ekonomske analize prava i promišljanja o budućnosti predmeta ekonomije u obrazovanju pravnika, te će o posljednje navedenom biti najveći naglasak u nastavku prikaza.

Stephen Breyer, iz vlastitog iskustva profesora prava na Harvardu i suca drugostupanskog žalbenog suda SAD-a, načelno smatra da je ekonomija utjecajna jer suci trebaju čvrstu bazu i standarde na kojima će temeljiti svoje mišljenje.²⁷ Kad analizira poveznice prava i ekonomije, govori o međusobnoj povezanosti ekonomije i pravnih disciplina tržišnog natjecanja i ekonomske regulacije. Pritom razlikuje dva procesa: u slučaju sudskog procesa, napominje da se praksa gdje stručnjaci iz pojedinog područja moraju izložiti specifične ekonomske činjenice vezane uz slučaj ne razlikuje od prakse u drugim sudskim procesima s povezanim specifičnim područjima, e.g. medicine i kaznenog prava, inženjerstva i ugovornog prava. U drugom slučaju, procesu donošenja ekonomskih zakona napominje da ekonomija direktno utječe na sadržaj zakona u tim područjima, pa stoga ona mora biti sadržana i u pravnim člancima, izlaganjima, žalbama, mišljenjima sudaca i dr.²⁸

Breyer je u svom članku nastojao prikazati različitosti u načelima rada i pristupima ekonomista i pravnika. Ekonomist prema Breyeru je znanstvenik u potrazi za „istinom“, jednostavnost je vrlina u njegovoj teoriji, a njegov istraživački proces dozvoljava promjenu mišljenja slijedom otkrivanja novih činjenica. Njegova ekonomska argumentacija ne gubi na vrijednosti bez obzira što su međudnosi ekonomskih varijabli neki puta teško mjerljivi i vrlo promjenjivi, pa je zakonitosti teško ustanoviti. S druge strane, krajnji cilj pravnog sustava nije nužno istina već pravda. Pravni sustav pruža mjesto i fer metodu rješavanja spora između dvije suprotstavljene strane, na način da svaka strana ima šansu prikazati svoje dokaze i argumente neutralnoj i nepristranoj trećoj osobi - sucu. Sudac presuđuje isključivo na temelju iskazanog u procesu, dakle pravda se očituje samim postojanjem procesa, a „procesna istina“ se utvrđuje tijekom postupka.²⁹

Kao komentatori na Breyerov članak, Edward Becker, sudac i George Stigler, ekonomist, iznose svoja viđenja na ulogu sudskog vještaka (ekonomista stručnjaka) u sudskom procesu. Becker kroz prikaz slučaja iz područja tržišnog natjecanja opisuje presudu u kompliciranom sudskom postupku.³⁰ Slučaj se tiče nekolicine multinacionalnih kompanija, proizvođača elektroničke opreme, s optužbom za kršenje odredbi o tržišnom natjecanju, i.e. udruživanje s ciljem uništenja američke industrije elektroničkih proizvoda. Divovski slučaj, koji je započeo sa oko 30 milijuna pregledanih dokumenata, prije početka glavne rasprave o pravnoj stvari sačinio je u tom istražnom postupku završni dokument od 17.000 strana koji se pozivao na daljnjih 250.000 dokumenata. Stručno mišljenje petorice uglednih ekonomista sastavljeno je u tri sveska sa zaključkom da je postojala zavjera. Misao vodilja suca Beckera bazirana je na „odredbi 702: utvrditi da li prilog pomaže u istraživanju činjenica“ i „odredbi 703: utvrditi da li je baza (metodologija) izvješća vjerodostojna“. Becker je analizirao korištenu metodologiju, pretpostavke, primjerenost izvlačenja zaključaka i konstatirao da je većina teza neosnovana, špekulativna ili netočna, te je mišljenje proglasio neprikladnim, nevjerodostojnim i neprihvatljivim. Nadalje, objasnio je ulogu ekonomista kao

²⁷ S. BREYER, *Economics for Lawyers and Judges*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 296.

²⁸ *Ibid.*, str. 295.

²⁹ *Ibid.*, str. 296.-297.

³⁰ E. BECKER, *The Uses of Law and Economics by Judges*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 307.-308.

vještaka u sudskom procesu: „... ekonomist mora objasniti svoju metodologiju rada sudu i poroti, na način da pomogne sudu shvatiti dokaze. U ovom slučaju su ekonomisti pronašli činjenice koje su podržale njihovu teoriju o postojanju zavjere.“³¹

Stigler u svom komentaru pojašnjava da ekonomska analiza kao takva sadrži obradu dostupnih podataka s ciljem postavljanja zaključka, a da bi prilagodba zahtjevima suda značila kozmetičke promjene u smislu „... dedukcije kao vježbe iz ekonomske logike ili terminologije, umjesto valjane ekonomske analize o djelovanju tržišta“.³²

S aspekta obveznog kurikulumu pravnog studija Breyer, Schwartz i Summers uglavnom ne podržavaju zasebni predmet ekonomije na pravnom studiju, već njeno inkorporiranje u postojeće pravne predmete.³³ Schwartz polazi od dva osnovna cilja pravnog obrazovanja: prvo, poboljšati razumijevanje o tome kako vlade funkcioniraju i drugo, kako bi trebale funkcionirati. U tom smislu uloga ekonomije se isprepliće kroz ekonomske politike kojima vlada nastoji maksimizirati ukupni društveni proizvod i omogućiti što pravedniju raspodjelu. Gore navedene teme trebale bi se prema Schwartzu obrađivati u prvoj godini studija unutar sljedećih predmeta: (i) uloga vlade u alokaciji resursa, (ii) uloga vlade u pravednoj raspodjeli društvenog proizvoda, (iii) vladine politike, (iv) empirijska metodologija, (v) pravo i kultura.³⁴ Breyer smatra da odvjetnici i suci trebaju posjedovati dostatnu ekonomsku naobrazbu iz područja relevantnih za njihov rad, ali pritom ne predlaže uvođenje predmeta ekonomije ili ekonometrije jer tvrdi da će studenti prava biti u stanju razumjeti ekonomiju kroz slučajeve obrađene na predmetima tržišnog natjecanja i ekonomske regulacije.³⁵ Calabresi upozorava na zamku takvog pristupa. „Prečesto, kada se u pravne predmete pokušava uvesti drugi materijali, oni se uvode loše. Posao nije obavljen na dovoljno sofisticiranoj razini, pa stoga uspijevamo naučiti naše studente tek osnove pojedinih disciplina“.³⁶

Iz gore navedenog razvidno je da većina autora zagovara ograničeni pristup izučavanju ekonomskih tema u okviru pravnog studija, iako treba napomenuti i statističku činjenicu da su skorom svi autori ujedno i profesori prava na pravnim fakultetima, pa to donekle i objašnjava njihove stavove. Tijekom godina predmet pravo i ekonomija je našao svoje mjesto u kurikulumu pravnog studija na brojnim američkim pravnim fakultetima, a u časopisu *Journal of Legal Education* su nekoliko godina kasnije objavili istraživanje grupe autora na temu što bi pravници trebali znati o ekonomiji. Članove američke udruge ekonomista i američke udruge prava i ekonomije tražili su da izaberu pet po njima najvažnijih ekonomskih teorija koje bi se trebale predavati u okviru predmeta prava i ekonomije. Zanimljivo je da su ona dominantno iz područja mikroekonomije: oportunitetni trošak, Coaseov teorem alokativne efikasnosti, analiza graničnih vrijednosti, tržišna ravnoteža i Paretova optimalnost, dok je prema gore navedenim mišljenjima i naglascima na ulozi vlade bilo za očekivati prioritarna područja iz makroekonomskih tema.³⁷

Posljednjih godina nestaju rasprave o svrsishodnosti poučavanja ekonomije u obrazovanju pravnika iz čega možemo zaključiti kako se poučavanje ekonomije smatra standar-

³¹ Ibid., str. 308.

³² G. STIGLER, *What Does an Economist Know*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 312.

³³ S. BREYER, *Economics for Lawyers and Judges*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 294.-306; W.F. SCHWARTZ, *The Future of Economics in Legal Education: The Prospects for a New Model Curriculum*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 314.-337; R. SUMMERS, *The Future of Economics in Legal Education: Limits and Constraints*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 337.-359.

³⁴ W.F. SCHWARTZ, *The Future of Economics in Legal Education: The Prospects for a New Model Curriculum*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 314.-316.

³⁵ S. BREYER, *Economics for Lawyers and Judges*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 305.

³⁶ G. CALABRESI, *Thoughts on the Future of Economics in Legal Education*, 33(2) *Journal of Legal Education*, 1983., str. 361.-362.

³⁷ R. WHAPLES; A. MORRIS; J.C. MOORHOUSE, *What Should Lawyers Know About Economics*, 48(1) *Journal of Legal Education*, 1998., str. 121.

dom.³⁸ Poučavanje ekonomije u sklopu obrazovanja pravnika mijenjalo je svoj oblik kroz 20. stoljeće. Striktna podijeljenost poučavanja predmeta ekonomije na pravnim fakultetima postepeno nestaje od osamdesetih godina. Šezdesetih godina počinje s razvijanjem Ekonomska analiza prava osobito kroz tzv. čikašku školu,³⁹ koju prema Mackeeyu dijelimo u dva vala.⁴⁰

Prvi val razvio se u Europi osobito kroz radove Njemačke historijske škole. Temeljno pitanje na koje su učenjaci pokušali odgovoriti je pojavljivanje i reguliranje vlasničkih prava u različitim društvima. Međutim, manjkava metoda i jaka kritika gotovo su uništili ovu granu do 1930-ih godina.⁴¹ Drugi, značajniji val pokrenut je na Sveučilištu u Chicagu kao odgovor na New Deal.⁴² Setom zakona i mjera koje je osmislio Franklin Delano Roosevelt ustanovljena je čvrsta pravna regulacija ekonomskih odnosa kroz osnivanje regulatornih agencija za pojedine ekonomske aktivnosti. Kroz kritiku djelovanja tih agencija započinje šezdesetih i sedamdesetih godina disciplina ekonomske analiza prava, koja će se razviti u zasebnu znanstvenu granu kroz radove Coasea, Demsetza, Stieglera, Posnera i dr.⁴³ Temeljna promjena u odnosu na prvi val jest u tome da čikaška škola ekonomsku logiku primjenjuje na analizu svih pravnih odnosa, a ne ograničava se isključivo na pravo vlasništva ili antitrustovske zakone.⁴⁴

Upravo takva, sveobuhvatna ekonomska analiza prava kapilarno prodire u sve pravne grane i posljedično se ekonomija u obrazovanju pravnika pojavljuje u svakom predmetu, od građanskopravnih do kaznenopravnih. Kako svaka pravna grana ima svoj razvojni put, tako i ekonomska analiza prava prolazi kroz proces specijaliziranja. „Kako se ekonomska analiza prava razvija, postat će sve specijaliziranija. Kada je tržište malo, akteri moraju dobro poznavati sva polja znanstvene discipline, ali kada je tržište veliko snažan fokus pruža najveću priliku za uspjeh.“⁴⁵ Također, vidljiv je sve veći utjecaj ekonometrije u njenim analizama. Ekonomija je sastavio dio pravne struke i pravnog obrazovanja, a pokret ekonomske analize prava unio je dodani moment sinergije ekonomskih i pravnih znanja. U obrazovanju pravnika sve veći naglasak bit će na onim dijelovima ekonomija koja imaju uporabnu vrijednost u pravnoj struci.

5.3. Nova pitanja i izazovi razvoja Političke ekonomije kao znanstveno-nastavne discipline

U ovom dijelu predstaviti će se aktualna pitanja i izazovi vezani uz sadržaj i načine izvođenja nastave iz predmeta Politička ekonomija, i to kroz dva različita aspekta: prvo, dileme oko postavljanja kurikulumu, kao multidisciplinarnog ili usko specijaliziranog studija, i drugo, kroz fokus aktualnih zbivanja bitnih za Hrvatsku, procesu eurointegracija i problemu svjetske gospodarske krize.

³⁸ Zaključeno pregledom vodećih svjetskih časopisa iz tog područja: *Journal of Legal Studies Education*, *Journal of Law and Economics*, *European Journal for Education Law and Policy*, *Journal of Law and Education*, *Journal of Lawyering and Legal Education*, *Legal Education Review*, *SSRN Legal Education* i dr.

³⁹ B. BOUCKAERT; G. DE GEEST, *Encyclopedia of Law and Economics, Volume I. The History and Methodology of Law and Economics*, 2000., str. 65.

⁴⁰ Ibid., str. 69.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., str. 72.

⁴³ R.H. COASE, *The Federal Communications Commission*, 2 *Journal of Law and Economics*, 1959., str. 1-140.; H. DEMSETZ, *Why Regulate Utilities?*, 11 *Journal of Law and Economics*, 1968., str. 55-65.; G. STIEGLER, *Public Regulation of the Securities Markets*, 37(2) *The Journal of Business*, 1964., str. 117-142.; G. STIEGLER, *The Theory of Economic Regulation*, 2(1) *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 1964., str. 3-21.; R.A. POSNER, *Theories of Economic Regulation*, 5(2) *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 1974, str. 335-358 i dr.

⁴⁴ R. POSNER, *Economic Analysis of Law*, Aspen Publishers, 2003., str. 23.

⁴⁵ T.J. MILES, *The Future of Law and Economics: Essays by Ten Law School Scholars*, *The Record Online (Alumni Magazine)*, 2011..

Pravni studij je od svojih početaka koncipiran kao multidisciplinarnan studij u kojem se uz pravne discipline izučavaju komplementarne društvene znanosti. Zanimanje pravnika i danas nudi široki spektar mogućnosti zapošljavanja, od poslova u pravosuđu, javnoj upravi ili privatnom sektoru. Takva vrsta potražnje na tržištu rada zahtjeva široku naobrazbu pravnika, pa je za očekivati da će i u budućnosti faktor multidisciplinarnosti biti jedan od ključnih čimbenika u osmišljavanju kurikuluma pravnog studija. Istovremeno se pak, tijekom posljednjih desetljeća, uslijed procesa globalizacije javljaju promjene u obrazovnim programima usmjerene prema uskoj specijalizaciji. U području pravnih disciplina razvijaju se nove grane prava (e.g. pravo zaštite okoliša, potrošača) koje prerastaju u obimna i visoko regulirana područja (e.g. regulacija tržišta kapitala). Nameće se pitanje optimalizacije sadržaja pravnog studija, i.e. kako pomiriti potrebu za širokim obrazovanjem pravnika u uvjetima pretrpanosti informacijama i količine znanja koja se udvostručuje u sve kraćim vremenskim intervalima i osposobljavanja pravnika za tržište rada koje od njih očekuje stručna, suvremena i sve češće specifična znanja.

S aspekta političke ekonomije, trebalo bi analizirati potrebu za promjenom u vezi sa-mog sadržaja predmeta i/ili načina predavanja s obzirom na gore navedene trendove. Iako odgovor na takvo pitanje premašuje zadani okvir ovog rada, moguće je predložiti in-pute za raspravu i buduću detaljnu analizu ove problematike. Jedan od korisnih alata je an-ke-ta studenata na završetku ciklusa predavanja, koja može dati zanimljive uvide na strani potražnje. Osim studentskog vrednovanja rada nastavnika na kolegiju, koje se provodi na razini Sveučilišta, pojedini nastavnici na kraju semestra održe i zasebnu internu anketu među studentima s ciljem poboljšanja kvalitete nastave. U nastavku će biti prezentirana mišljenja studenata o predavanjima iz predmeta političke ekonomije, dobivena u anketi na kraju semestra u akademskoj godini 2009./10.⁴⁶ Kao što je navedeno na početku rada, predmet Politička ekonomija na prvoj godini pravnog studija sadrži osnovne ekonomske teorije iz područja mikro i makroekonomije (vidi Tablicu 1.) U provedenoj anketi, studenti su općenito bili zadovoljni predmetom i obrađenim gradivom. Skorom svi su smatrali da je jako korisno obrađivati aktualne teme iz područja ekonomije i to na interaktivan način jer uključuje studente i usavršava vještinu usmenog izražavanja. Smatrali su da se treba više fokusirati na moderne ekonomske teorije, teoretičare i „nova znanja“, iako nisu dodatno specificirali primjerom. Predložili su dovođenje većeg broja gostiju predavača iz praskе, više debata o ulozi države u gospodarstvu, posjete gospodarskim institucijama poput HGK, HUP-a i sl., te uz PPT prezentacije korištenje i ostalih medija (e.g. dokumentarni filmovi ekonomskog sadržaja). Iz gore navedenog, može se zaključiti da studenti pravnog studija iz područja ekonomije žele „nova i korisna znanja“ iz teorije i prakse, posebice ona koja se tiču uloge države u ekonomskom sustavu i interakcije javnih i privatnih institucija, osmišljena i izvedena na što je moguće više interaktivan način uz korištenje suvremenih infor-macijskih tehnologija. U pogledu potražnje za uskim, specijaliziranim znanjima, predlaže se uvođenje izbornih predmeta na višim godinama studija iz ekonomskih disciplina, koja zapravo već postoje na pravnom studiju, e.g. Međunarodni ekonomski odnosi, Ekonomska uspješnost i institucije, Poduzetništvo i menadžment, Zaštita potrošača.

Proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji bio je na više je razina povezan sa Pravnim fakultetom u Zagrebu. Tijekom procesa pregovora velik broj profesora je sudjelovao na razne načine i dao značajan doprinos kvaliteti i sadržaju, te zaključivanju pregovora i pristupanju Hrvatske Europskoj uniji. Takvo iskustvo je doprinijelo akumuliranju znanja i vještina, koja će se još generacijama prenositi novim naraštajima i činiti dodanu vrijednost u obrazovanju pravnika na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Također, pristupanje Hrvatske Europskoj uniji nudi nove mogućnosti zapošljavanja pravnika u institucijama EU, ali i državama člani-

⁴⁶ Anketa ne predstavlja formalni oblik procjene kvalitete nastave, već internu neformalnu anketu koja sadrži subjektivne dojmove studenata na kraju semestra pisane u slobodnom stilu s ciljem prepoznavanja ključnih pozitivnih i negativnih strana o sadržaju predmeta i izvođenju nastave.

cama zbog slobode kretanja radnika. Iako se na prvi dojam čini da je pravničko zanimanje ograničeno na zemlju u kojoj je završen pravni studij, to se ograničenje uglavnom svodi na rad u sferi pravosuđa i tijela državne uprave zemalja članica, tako da priključivanje Hrvatske Europskoj uniji budućim pravnicima otvara nove mogućnosti na europskom tržištu rada, uz obvezu poznavanja nekoliko stranih jezika, poglavito francuskog. Promatrajući Hrvatsku iz perspektive članice Europske unije, bilo bi korisno predmet Politička ekonomija obogatiti sa sadržajem poput: Politička ekonomija Europske unije i Europske ekonomske institucije i tržišta, kako bi studenti stekli uvid u ekonomsku infrastrukturu velikog „kluba“ kojem smo pristupili.

Svjetska financijska kriza koja je započela 2007. godine na američkom tržištu drugorzrednih hipotekarnih kredita, te se proširila na ostatak svijeta i prelila u realno gospodarstvo, danas predstavlja prijetnju za bankrot pojedinih država poput Grčke. U takvim okolnostima većina društvenih i gospodarskih aktivnosti je prožeta nesigurnošću i neizvjesnošću. Stoga je većina ljudi danas, bez obzira na osobne interese i preferencije prisiljena promišljati i raspravljati o ekonomskoj situaciji, te se interesirati o kratkoročnim i srednjoročnim gospodarskim prognozama. Na razini visokog obrazovanja, predmet Politička ekonomija na pravnom studiju idealan je okvir za usvajanje znanja o uzrocima nastanka krize, njenom djelovanju na sfere gospodarskog, političkog i društvenog života, te raspravama o mogućim scenarijima izlaska iz krize, budućem gospodarskom rastu i konkurentnosti, ulozi vlade u upravljanju krizom i međudjelovanju vlade i ostalih relevantnih institucija ključnih za gospodarski oporavak zemlje. Jasan je stoga prijedlog da se u sadržaj predmeta Politička ekonomija uvrste gore navedene teme i oslobodi prostor za usavršavanje vještina usmenog i pismenog izražavanja studenata pravnog studija iz tema vezanih uz aktualnu svjetsku gospodarsku krizu.

Zaključak

Politička ekonomija je stoljećima bila i do sada ostala temeljna i uvodna ekonomsko teorijska disciplina na studiju prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu te na ostalim pravnim fakultetima u Hrvatskoj. Temeljna je zbog toga što izučava temeljne ekonomske procese (proizvodnju, raspodjelu, razmjenu i potrošnju), te zakonitosti u tim procesima i međusobni utjecaj politike na ekonomiju i ekonomije na politiku. Uvodna disciplina je zbog toga što ona studentima daje temeljna ekonomske pojmove ili kategorije, kao što su roba, poduzetništvo, proizvodnja, troškovi, cijene, raspodjela, profit, porezi, klase i njihovi odnosi, država i njena uloga u regulaciji ekonomskih procesa, itd.

Pravna profesija je na tržištu radne snage vrlo tražena prvenstveno zbog svoje široke primjene. Pravnici se mogu zaposliti u gotovo svim djelatnostima, obavljajući pritom različite poslove na svim razinama, a vrlo često upravo oni obavljaju najodgovornije poslove u politici i gospodarstvu. Takva specifičnost zanimanja traži kombinaciju različitih znanja i vještina. Pravni studij zadovoljava kriterij multidisciplinarnosti - u svom kurikulumu sadrži pravne predmete, uz koje se izučavaju i druga komplementarna područja: povijesne, sociološke i ekonomske znanosti.

Budući pravnik treba razumjeti opće ekonomske pojave i zakonitosti, funkcioniranje gospodarstva i međudjelovanje njegovih subjekata. Pritom naglasak treba biti na ekonomskim znanjima koja će budućim pravnicima biti korisna za njihov rad u praksi. Nadalje, valja voditi računa o kontinuiranom nadopunjavanju gradiva sa aktualnim gospodarskim temama. Kao prijedlog za buduća istraživanja, valjalo bi provesti detaljnu anketu o sadržaju i korisnosti predmeta te pojedinih cjelina koja se izučavaju u okviru predmeta Politička ekonomija i to sa studentima koji su pohađali predavanja, pravnicima u praksi, te poslodavcima kako bi se dobila što objektivnija slika stanja i potreba za promjenama s ciljem kontinuiranog poboljšanja kvalitete predmeta.

The role of Political economy in education of jurists

The aim of this work is to create the best possible foundation for a discussion on the role of Political economy as a core discipline within theoretical economics in the social sciences in Croatia. Narrower focus of this work is the role and importance of the subject of Political economy in the education of jurists.

The paper is divided into three parts, the introduction provides an overview of the current practice of studying economic disciplines, especially political economy at the Faculty of Law University of Zagreb. In the second part, the paper discusses an exceptional academic debate on the role of economics and economic analysis of law in the education of jurists held at the conference of leading American experts.

At the end of the article, the authors raise new questions and propose solutions to specific issues of Political economy in the education of future jurists.

Keywords: higher education, political economy, legal studies